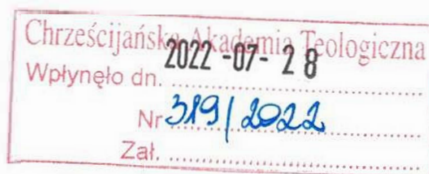

ks. prof. dr hab. Piotr Jaskóła

UNIWERSYTET OPOLSKI
WYDZIAŁ TEOLOGICZNY

Opole, dnia 26 lipca 2022 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Andrzeja Polaszka
pt.: „*Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego w kontekście kalwińskiej kultury Psalterza
i jej recepcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów”
napisanej pod kierunkiem prof. ChAT dra hab. Rafała K. Leszczyńskiego**

Zgodnie z Umową o dzieło zawartą w dniu: 01.07.2022 r. z Chrześcijańską Akademią Teologiczną w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, przedkładałam recenzję rozprawy doktorskiej mgra Andrzeja Polaszka z pozytywną oceną i wnioskiem o podjęcie dalszych czynności w przewodzie doktorskim, w tym o dopuszczenie Kandydata do stopnia naukowego doktora nauk teologicznych do publicznej obrony.

Uzasadnienie pozytywnej oceny rozprawy doktorskiej

1. Tytuł, problem i cel rozprawy

Tytuł rozprawy złożony z trzech członów, które określają problem badawczy, a implicite także źródła, został sformułowany jasno. Patrząc na tytuł i spis treści, można zauważyć, że Maciejowi Rybińskiemu i jego *Psalmom Dawidowym*, a także ich recepcji, poświęca Autor dopiero dwa ostatnie rozdziały. Lektura całości rozprawy pozwala stwierdzić, że zabieg ten jest w pełni usprawiedliwiony. Nie sposób bowiem zrozumieć twórczego dzieła Macieja Rybińskiego bez wcześniejszego przedstawienia kontekstu kalwińskiej kultury Psalterza. Wszystkie trzy człony tytułu integralnie wzięte składają się na problem badawczy i wyraźnie go określają.

Ujęty syntetycznie w tytule problem rozprawy znajduje swoje rozwinięcie w pierwszych zdaniach *Wstępu*: „Przedmiotem niniejszej pracy jest kalwińska kultura Psalterza i jej recepcja w języku polskim na obszarze Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego” (s. 9). Z przedmiotem rozprawy łączy Doktorant opis celu badawczego, odróżniając go poprawnie od problemu rozprawy: „Głównym celem badawczym jest odpowiedź na pytanie o przebieg tego procesu i rolę, jaką odegrały w nim *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego” (tamże). Problem rozprawy został też szerzej opisany poprzez szereg szczegółowych pytań badawczych: „czym jest kalwińska kultura Psalterza, jakie jest jej historyczne podłoże i teologiczne fundamenty, w jaki sposób powstała i rozwijała się,

docierając wszędzie tam, gdzie reforma Kościoła dokonywała się według helweckich wzorców. (...) na ile specyfika polskiej reformacji, a w szczególności polskiego ewangelicyzmu reformowanego, miała wpływ na proces recepcji kalwińskiej kultury Psalterza. Do jakiego stopnia przyjmowano zachodnioeuropejskie wzorce, a w jakim zakresie kultura duchowa polskiego ewangelicyzmu reformowanego nosiła znamiona oryginalności” (tamże). Już nie w formie pytań Doktorant kontynuuje w dalszej części *Wstępu* opis problemu badawczego, pisząc o potrzebie zbadania historii powstania *Psalmów Dawidowych*, życiorysu ich autora, jego środowiska rodzinnego i kościelnego (s. 10). Zaznacza przy tym, że autor *Psalmów Dawidowych*, który był duchownym i seniorem Jednoty czeskokobraterskiej, odegrał ważną rolę w procesie kalwinizacji i zjednoczenia z pozostałymi Kościołami reformowanymi w Rzeczypospolitej (s. 10). Niestety, jego dzieło jest dziś wśród polskich ewangelików niemal całkowicie zapomniane. Nie doczekało się też pogłębionego naukowego opracowania – tę lukę pragnie wypełnić rozprawa Doktoranta (s. 15).

Sposób sformułowania problemu i celu rozprawy, a także uzasadnienie ich oryginalności przy okazji opisu stanu badań (s. 12), należy uznać za metodologicznie poprawne i ocenić wysoko.

2. Metoda badań

Wszystkie stosowane metody rozprawy trudno do końca ocenić. Zastosowana metoda zawsze musi brać pod uwagę problem, cel i źródła pracy. Dobrą jest taka metoda, która pozwala sprawnie i skutecznie rozwiązać postawiony problem, czyli osiągnąć zamierzony cel. Doktorant we *Wstępie* o metodzie pisze tak: „praca ma charakter historyczno-teologiczny i w znacznej mierze opiera się na analizie tekstów źródłowych – *Psalmów Dawidowych*, innych psalmów i pieśni oraz tekstów o charakterze doktrynalnym, liturgicznym i pobożnościowym. Ponadto przeanalizowano szereg źródeł z zakresu historii polskich Kościołów reformowanych” (s. 15). Ta lakonicznie opisana metoda analizy, która w rzeczywistości obejmuje szereg innych metod, jest uprawniona w tego typu opracowaniach. Metodę nazwaną i metody nienazwane Doktorant stosuje konsekwentnie.

Abstrahując od skrótowego opisu metody we *Wstępie*, najwięcej o zastosowanej metodzie uważny czytelnik dowiaduje się z samej struktury pracy. Wiadomo, że nie byłoby osiągnięć w analizie treści i logiki osiągnięć treściowych, gdyby nie zastosowano właściwych metod. Właśnie z perspektywy bogactwa uporządkowanych, interesujących treści teologicznych, historycznych i międzywyznaniowych wysoce pozytywnie można ocenić zastosowane metody badawcze.

3. Struktura rozprawy

Praca składa się ze *Spisu treści* (s. 1-6), *Wykazu skrótów* (s. 7-8), *Wstępu* (s. 9-18), sześciu rozdziałów analitycznych (s. 19-205), *Zakończenia* (s. 206-210), *Bibliografii* (s. 211-235), *Spisu ilustracji* (s. 236-245), *Streszczenia* (s. 246-250), *Summary* (s. 251-255).

Wykaz skrótów został klarownie podzielony na trzy części: skróty ksiąg biblijnych, skróty nazw bibliotek oraz pozostałe skróty.

Klasycznie skonstruowany *Wstęp* zawiera wszystkie istotne informacje wymagane dla tej części pracy naukowej.

W części analitycznej ogólnie można zauważyć, że poszczególne rozdziały w pierwszej kolejności ukazują fenomen kalwińskiej kultury Psalterza w jej szerokim historyczno-teologicznym kontekście, następnie opisują proces recepcji kalwińskiej kultury Psalterza w Rzeczypospolitej z uwzględnieniem specyfiki polskiego kalwinizmu, by w głównej części pracy ukazać *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego jako dzieło o fundamentalnym znaczeniu dla recepcji kalwińskiej kultury Psalterza w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Przejrzystość metodologiczna i treściowa ujawnia się w bardziej szczegółowym spojrzeniu na strukturę rozprawy. Pierwszy rozdział – *Historyczne podłoże kalwińskiej kultury Psalterza* (s. 19-38), ma charakter historycznego wprowadzenia przybliżającego obecność psalmów w Nowym Testamencie, a także w liturgii i duchowości Kościoła wschodniego i zachodniego aż do czasów reformacji. Jego celem jest prezentacja historyczno-teologicznego dziedzictwa stanowiącego podłoże kalwińskiej kultury Psalterza.

Rozdział drugi – *Teologiczny fundament kalwińskiej kultury Psalterza. Zasada „Sola scriptura” i jej implikacje w dziedzinie liturgii i pobożności* (s. 39-70), poświęcony jest trzem znacząco odmiennym stanowiskom, jakie odnośnie do muzyki kościelnej i śpiewu podczas nabożeństwa zajmowali trzej najbardziej wpływowi reformatorzy: Luter, Zwingli i Kalwin.

Rozdział trzeci – *Kształtowanie się i rozwój kalwińskiej kultury Psalterza* (s. 71-102), kontynuuje refleksję nad rolą psalmów w liturgii i pobożności, wychodząc od wielkich reformatorów. W dalszej kolejności omówiono dzieje sporu o śpiewanie psalmów w kościele, który był jednym z powodów opuszczenia Genewy przez Kalwina w 1538 r., i narodziny kongregacyjnego śpiewu psalmów w Strasburgu. Centralnym punktem tej części pracy jest historia *Psalterza genewskiego* i jego różnorodnych wersji.

Rozdział czwarty – *Kalwińska kultura Psalterza w szesnastowiecznej Rzeczypospolitej* (s. 103-129), prezentuje specyfikę polskiej reformacji i jej wpływ na proces recepcji kalwińskiej kultury Psalterza. Pokazano, do jakiego stopnia przyjmowano zachodnioeuropejskie wzorce, a w jakim zakresie kultura duchowa polskiego ewangelicyzmu reformowanego nosiła znamiona oryginalności. Omówiono także różnorodność ustrojową i liturgiczną trzech Kościołów reformowanych działających w Małopolsce, Wielkopolsce i na Litwie, a także proces ich zbliżania się do siebie i unifikacji obrządku. Opisano przenikanie do polskich zborów reformowanych elementów kultury Psalterza w postaci psalmów metrycznych drukowanych pojedynczo i w niewielkich zbiorach, a następnie włączanych do kancjonałów, zwykle wydawanych razem z katechizmami. Omówiono również dwa szesnastowieczne polskie Psalterze metryczne poprzedzające wydanie *Psalmy Dawidowe*: *Psalterz Lubelczyka* i *Psalterz Dawidów Kochanowskiego*.

Rozdział piąty – *Maciej Rybiński i jego „Psalmy Dawidowe”* (s. 130-167), uściśla życiorys Macieja Rybińskiego w kontekście historii jego rodziny i dziejów Jednoty czesko-braterskiej w Wielkopolsce. W dalszej kolejności przedstawiono historię powstania *Psalmy Dawidowe* w kontekście procesu kalwinizacji wielkopolskiej Jednoty. Omówiono walory literackie *Psalmy Dawidowe* i ich zależność od *Psalterza Dawidowego* Jana

Kochanowskiego. W ostatniej części rozdziału znajduje się analiza teologiczna Psalterza Rybińskiego.

W rozdziale szóstym – *Recepcja Psalmów Dawidowych* (s. 168-205), podjęto próbę stworzenia pełnej bibliografii wydań *Psalmów Dawidowych* z uwzględnieniem ich różnorodności. Opisano proces recepcji Psalterza w Kościołach reformowanych Rzeczypospolitej, uwzględniając także jego obecność w XVII-wiecznych kancjonałach ewangelickich i ich tłumaczenia na języki litewski i turecki.

Zakończenie rozprawy w rozbudowanej formie zbiera najważniejsze wyniki przeprowadzonych badań i formułuje podsumowujące oceny. Treściowej i metodologicznej poprawności tej części pracy nie podważają zamieszczone w nim nieliczne przypisy załącznikowe mogące świadczyć o kontynuacji działań analitycznych.

Podsumowując ocenę struktury rozprawy, należy stwierdzić, że zasadniczy układ pracy jest przejrzysty i spójny. Poszczególne rozdziały rozwijają podjęty temat w poprawnej i logicznie uzasadnionej kolejności. Także podział treści w ramach poszczególnych rozdziałów oraz tytuły paragrafów czy punktów są czytelne i powiązane z tytułami rozdziałów. Organizacja treści dokonana przez Doktoranta ułatwia czytelnikowi percepcję nietatwego, ale interesującego materiału.

4. Dobór i wykorzystanie literatury

Opis źródeł we *Wstępie* (s. 15-16), ich wykaz w *Bibliografii* oraz zastosowany w nim podział pozwalają stwierdzić, że Doktorant z wielką starannością i skrupulatnością podszedł do zebrania literatury źródłowej. Na potrzeby pracy odnalazł egzemplarze 17 wydań *Psalmów Dawidowych*, z których 14 jest również dostępnych w bibliotekach cyfrowych. Edycje wymieniane w czołowych bibliografiach, których egzemplarzy nie udało się odnaleźć zostały odnotowane jako niepotwierdzone. Szczegółowy wykaz i opis wydań *Psalmów Dawidowych* w liczbie 31 Autor zawarł w szóstym rozdziale rozprawy. Warto wspomnieć, że czcionkę łańciską zastosowano tylko w ostatniej potwierdzonej edycji (Wschowa 1782), pozostałe drukowano czcionką gotycką (s. 169).

Drugim ważnym źródłem rozprawy jest *Psalterz genewski*. Żadna polska biblioteka naukowa nie dysponuje jego oryginalnym XVI-wiecznym wydaniem. W rozprawie wykorzystano wersję cyfrową z biblioteki „Gallica” (s. 10). Oprócz tych najważniejszych źródeł wykorzystano szereg innych zawierających informacje na temat Kościołów reformowanych Rzeczypospolitej i kultury muzycznej polskich ewangelików reformowanych: *Akta synodów różnowierczych*, *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty litewskiej*, *Psalterz i kancjonał z melodiami* Lubelczyka, pieśni z katechizmów ewangelików reformowanych (1558 – 1600) i innych staropolskich kancjonałów ewangelickich (s. 16, 196-203).

Samo zebranie dostępnych pozycji przyczyniło się do adekwatnego wykorzystania tych tekstów, które były istotne dla rozwinięcia podjętego tematu. Dobra znajomość literatury źródłowej znalazła w rozprawie również dobrą dokumentację poglądów w przypisach załącznikowych.

Odnosnie do zastosowanych w *Bibliografii* podziałów wydaje się, że w *Źródłach* punkty 1.4, 1.5 i 1.6 można było umieścić pod sformulowaniem „Źródła drugorzędne”, by nie

sugerować, że np. *Komentarz do Ewangelii Jana* Tomasza z Akwinu (s. 219) jest takim samym źródłem rozprawy, jak *Psalmy Dawidowe* Rybińskiego. Dla klarowności podziału można by też wprowadzić dział „Literatura pomocnicza”. Pomocniczą rolę pełnią liczne pozycje, które w pracy zamieszczone są w punkcie *Opracowania* (s. 219–235), a w rzeczywistości nie dotyczą ściśle określonego tytułem i we *Wstępie* przedmiotu badań.

Abstrahując od dyskusyjnych podziałów, po lekturze tekstu głównego i przypisów załącznikowych należy stwierdzić i podkreślić bardzo wysoki stopień implementacji pozycji wykazanych w *Bibliografii*. Dobór i wykorzystanie literatury zasługują więc na wysoką ocenę. Są one dowodem metodologicznych kompetencji Doktoranta.

5. Język, styl i forma pracy

Język rozprawy jest jasny i bogaty słownikowo. Doktorant potrafi pisać zrozumiale i komunikatywnie. Unika długich i zawiłych sformułowań. W relacjonowaniu sprawnie porusza się w tematyce wymagającej znajomości nomenklatury różnych dyscyplin naukowych. Z akrybią został przygotowany wydruk rozprawy. Za pewien mankament redakcyjno-językowy należy uznać jedynie używanie czasu przeszłego (dokonanego) w opisie celów badawczych we *Wstępie*, powtórzenie pełnego opisu struktury pracy w *Streszczeniu* (s. 16 – 18 i 249 – 250) oraz brak wyraźnego odróżnienia wyników badań od wniosków w *Zakończeniu* rozprawy.

6. Strona merytoryczna

Od strony merytorycznej głównym argumentem pozwalającym na pozytywną ocenę rozprawy jest osiągnięcie przez Doktoranta wyznaczonego we *Wstępie* celu rozprawy (s. 9).

Spośród interesujących wyników badań potwierdzających osiągnięcie zasadniczego celu warto, przynajmniej przykładowo, wspomnieć kilka oryginalnych szczegółowych osiągnięć badawczych. Analizując dogłębnie literaturę źródłową Polaszek wykazał i uczciwie to przyznaje, że duchowość Psalterza nie jest wyłącznie kalwińskim fenomenem. Jej różne odmiany odnajduje w judaizmie, Kościele pierwszych wieków, wschodnim i zachodnim monastycyzmie, a także w dysydenckich ruchach religijnych późnego średniowiecza (s. 28 – 39). Słusznie zauważa jednak, że właśnie kalwinizm wyznaczył w tej dziedzinie zupełnie nowe standardy i nadał tej duchowości nową postać.

Z reformacyjnej zasady *sola scriptura* Kalwin wywiódł przekonanie o szczególnej roli psalmów i innych pochodzących z Pisma Świętego pieśni w uwielbieniu Boga. Psalterz był śpiewnikiem Kościoła, a zarazem wzorcem i szkołą modlitwy. Śpiewanie psalmów, nierzadko z pamięci, stało się znakiem rozpoznawczym reformowanej wspólnoty. Obok Biblii Psalterz był drugą księgą obecną w każdym ewangelicko-reformowanym domu (s. 66 – 70). Psalterz stał się dla ewangelików reformowanych tym, czym kancjonał dla luteranów. Typowa dla kalwinizmu potrzeba uświęcenia codzienności sprawiała, że psalmy towarzyszyły ewangelikom reformowanym nie tylko w kościele, ale również w domu i w pracy, w trakcie wykonywania codziennych zajęć. Psalmy kształtowały zbiorową wyobraźnię reformowanych wspólnot, przenikały do języka kultury, sztuki, a nawet polityki (s. 206 – 207).

Recepcja kalwińskiej kultury Psalterza w Rzeczypospolitej nie była prostym przyjęciem genewskich wzorców. Specyfika polskiej reformacji i jej odmienności w stosunku do Europy Zachodniej, zdecentralizowany charakter polskiego ewangelicyzmu reformowanego sprzyjał różnorodności (s. 103 – 110). W Rzeczypospolitej, która nigdy nie przyjęła surowych genewskich reguł w zakresie muzyki kościelnej, ukształtował się eklektyczny model kultury duchowej łączący husycko-luterańską kulturę kancjonału z kalwińską kulturą Psalterza.

Chociaż pierwszy kompletny kalwiński Psalterz w języku polskim opatrzony zapisem nutowym zawdzięczamy Jakubowi Lubelczykowi (1558), to fundamentalne znaczenie dla recepcji kalwińskiej kultury Psalterza w Rzeczypospolitej miały jednak wydane po raz pierwszy w 1605 r. *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego (s. 142 – 149). Będąc polską wersją *Psalterza genewskiego*, w sposób symboliczny podkreślały więź łączącą polskich ewangelików reformowanych z ich współwyznawcami w innych krajach Europy i świata.

Dzięki genewskim melodiom *Psalmy Dawidowe* zyskały w Kościołach reformowanych pierwszeństwo nawet przed niezwykle popularnymi psalmami Kochanowskiego. Rybińskiego drukowano w reformowanych kancjonałach w całości, a Kochanowskiego – tylko w fragmentach. Doktorant domniemywa, że gdyby *Psalmy Dawidowe* ukazały się wcześniej i weszły do zasobu artomiuszowego, to prawdopodobnie byłyby chętniej przedrukowywane również w luterańskich kancjonałach, a dzięki temu byłyby dzisiaj mniej zapomniane (s. 209).

Oryginalną myślą, którą Doktorant wydobyl w trakcie badań źródeł, jest jego ocena znaczenia *Psalmów Dawidowych*. W jego opinii „były one też kamieniem milowym w procesie kalwinizacji Jednoty czeskokobraterskiej w Rzeczypospolitej. Przyjmując stopniowo kalwińskie katechizmy i wyznania wiary, a także prezbiteriański model zarządzania Kościołem, potomkowie husytów stali się z czasem ewangelikami reformowanymi, nie porzucając swojej własnej tradycji. Śpiewanie genewskich psalmów nadało procesowi kalwinizacji Jednoty wymiar bardzo praktyczny, namacalny i odczuwalny dla każdego uczestnika czeskokobraterskich nabożeństw” (s. 209).

Pytania do Doktoranta związane z rozprawą:

1. Czym się kierowano, że ostatnie dwa rozdziały zawierają punkty „Podsumowanie”, a w rozdziałach 1 – 4 ich brak?
2. Jakie istotne cechy charakteryzują współczesną tożsamość ewangelików reformowanych w Polsce na tle historycznym i międzywyznaniowym?

7. Wnioski końcowe

Lektura przeprowadzonych analiz i wyników badań daje podstawy do stwierdzenia, że w rozprawie został osiągnięty zasadniczy cel postawiony we *Wstępie* – stanowi to podstawę do pozytywnej oceny rozprawy. Do takiej oceny upoważniają też inne walory rozprawy związane z twórczą interpretacją i systematyzacją treści literatury źródłowej. Praca pozwala w oparciu o kontekst kalwińskiej kultury Psalterza nie tylko dostrzec znaczenie *Psalmów*

Dawidowych Macieja Rybińskiego, ale i lepiej zrozumieć głębokie genetyczne relacje, jakie wiążą i różnią teologię, duchowość, formy pobożności i kulturę dnia codziennego ewangelików reformowanych w stosunku do innych wspólnot wyznaniowych. Stanowi też ona dobre narzędzie poznawcze dla dalszych badań w tej dziedzinie.

W ostatecznym wniosku stwierdzam, że rozprawa doktorska mgra Andrzeja Polaszka jest dojrzała pod względem naukowym. Doktorant podjął temat nowatorski, wykazał się ciekawością badacza naukowego i erudycją. W prezentacji i interpretacji poglądów zachował należyty krytycyzm oraz obiektywizm. Włączając walory językowe, po nieznacznych redakcyjnych poprawkach praca zasługuje na publikację.

Rozprawa zarówno od strony merytorycznej, jak i formalnej spełnia w świetle obowiązującej ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789) wszystkie wymogi stawiane pracom doktorskim, dlatego stawiam wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego.